

จาก CDA สู่ MCDA : แนวคิดและการประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย
From CDA to MCDA : Concept and Application for
Studying Discourse in Thai Language

นันทวัฒน์ เนตรเจริญ*
Nantawat Nejaroen*

Received: 12 July 2024, Revised: 24 December 2024, Accepted: 25 December 2024

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มุ่งนำเสนอแนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA) เพื่อเป็นแนวทางต่อยอดการศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย เนื้อหาประกอบด้วย (1) แนวคิดด้านวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) กับมุมมองเรื่องความหมายและรูปแบบ (2) ความสำคัญของการปรับเปลี่ยนจากการศึกษาวาทกรรมรูปแบบเดียวมาสู่วาทกรรมหลากหลายรูปแบบ ซึ่งมีความสอดคล้องกับลักษณะของตัวบทวัฒนธรรมประชานิยมในปัจจุบัน (3) แนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และตัวอย่างการประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย

คำสำคัญ : วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์, วาทกรรมหลากหลายรูปแบบ, วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์, วาทกรรมในภาษาไทย

Abstract

This article aims to present the concept of Multimodal Critical Discourse Analysis (MCDA) for developing the discourse study in Thai language. Content is comprised of (1) the concept of Multimodal Discourse Analysis (MDA) with the aspect of meaning and mode, (2) the significance of transformation from monomodal discourse study to multimodal which corresponds to popular cultural text at present, (3) the concept of Multimodal Critical Discourse Analysis and the examples of adaptation for studying discourse in Thai language.

Keywords : Multimodal Critical Discourse Analysis (MCDA), Multimodal Discourse Analysis (MDA), Critical Discourse Analysis (CDA), Discourse in Thai

บทนำ

คำว่า “วาทกรรม” (Discourse) ในทางภาษาศาสตร์ คือแนวคิดที่ว่าด้วยการศึกษาภาษาระดับข้อความ ซึ่งจำแนกเป็น 2 มิติ คือ การศึกษาในมิติของภาษา และการศึกษาในมิติของสังคม (Gee, 2005: 26; วรพงศ์ ไชยฤกษ์, 2560: 140) การศึกษาในมิติของภาษาจะมุ่งเน้นการศึกษาโครงสร้างของข้อความในระดับที่สูงกว่าประโยค มิได้สนใจภาษาในการใช้และการตีความของมนุษย์มากนัก (Mayr, 2008: 7) เมื่อกล่าวถึง “Discourse” ในมิตินี้ นักภาษาศาสตร์ไทยนิยมใช้คำว่า ข้อความต่อเนื่อง ปริจเฉท วจนะ ระบบข้อความ หรือ สัมพันธสาร (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 2) ส่วนการศึกษาในมิติของสังคมจะศึกษากระบวนการสร้างความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคมอย่างเป็นระบบ โดยมองว่าภาษาคือเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ประกอบสร้างความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม เมื่อกล่าวถึง “Discourse” ในมิตินี้ นักวิชาการไทยจะนิยมใช้คำว่า “วาทกรรม” ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง “วาทกรรม” จึงมักจะมีนัยยะของการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ (power) และอุดมการณ์ (ideology) อยู่ด้วยเสมอ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2543: 19-20; ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 5-6; วรพงศ์ ไชยฤกษ์, 2556: 139, จันทิมา อังคพณชกิจ, 2557: 18)

แนวคิดหนึ่งที่นักภาษาศาสตร์ไทยนำมาใช้ศึกษาวาทกรรมคือแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis – CDA) ซึ่งว่าด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอำนาจ (Weiss and Wodak, 2003: 12) โดยมองว่าวาทกรรมเป็นวิถีปฏิบัติทางสังคม (social practice) ที่เกี่ยวพันกับโครงสร้างทางสังคม กล่าวคือ วาทกรรมถูกกำกับโดยโครงสร้างทางสังคม และในขณะเดียวกันวาทกรรมก็มีส่วนในการหล่อหลอม ปรับปรุง หรือผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคม (Fairclough, 1995a: 73) วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จะศึกษาวิธีการใช้วาทกรรมผลิตสร้างและผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคมเหล่านั้นไว้ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ภาษาที่สื่อผ่านตัวบทและบริบททางสังคม เพื่อตีแผ่อุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ในภาษา อันจะเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับอำนาจ อุดมการณ์ การครอบงำ ความไม่เท่าเทียม เป็นต้น (van Dijk, 1993: 249; Mayr, 2008: 8; วรพงศ์ ไชยฤกษ์, 2556: 140) ประเด็นของงานวิจัยด้านวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงมักจะเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจในทางมิชอบและการต่อต้านความไม่ชอบธรรมนั้นๆ (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 30)

การศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในภาษาไทยได้รับความสนใจอย่างแพร่หลาย ผลงานวิจัยต่างชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ในตัวบทของวาท

กรรมรูปแบบต่างๆ เช่น โฆษณา นิตยสาร หนังสือพิมพ์ ตำราเรียน ฯลฯ มีการตีแผ่อุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้การเลือกใช้ภาษา เผยให้เห็นอุดมการณ์ที่ครอบงำความคิดความเชื่อของคนในสังคมไทยในหลายประเด็น อาทิ ความงาม ความสุข ความสำเร็จ เพศวิถี เป็นต้น งานวิจัยแนวทฤษฎีการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในภาษาไทยโดยส่วนใหญ่จะมุ่งวิเคราะห์ตัวภาษาเป็นหลัก และมีการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมตามกรอบมิติทั้งสามของวาทกรรมของแฟร์คล็อฟ (Fairclough, 1995b: 59)

ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีการสื่อสารที่พัฒนาไปตามยุคสมัยส่งผลให้ตัวบท (Text) ที่ใช้สื่อสารกันในสังคมยุคปัจจุบันมีความซับซ้อนและมีความเป็น “วาทกรรมหลากหลายรูปแบบ” (Multimodal Discourse) มากขึ้น นักภาษาศาสตร์ที่ศึกษาวาทกรรมตระหนักว่า การสื่อความหมายของตัวบทนั้นมิได้ถ่ายทอดผ่านตัวภาษาเท่านั้น แต่สามารถถ่ายทอดผ่านสัญญาณอื่นๆ ในตัวบทได้ด้วย¹ ดังนั้นการศึกษาตัวบทโดยมุ่งพิจารณาเฉพาะตัวภาษาแล้วมองข้ามความหมายที่แฝงเร้นอยู่ในสัญญาณอื่นๆ อาจส่งผลให้การทำความเข้าใจการสื่อความหมายของตัวบทมีความคลาดเคลื่อนและไม่ครอบคลุม (Machin and Mayr, 2012: 1) จึงมีการพัฒนาแนวทางศึกษาวาทกรรมด้วยมุมมองที่ตระหนักถึงลักษณะความหลากหลายรูปแบบ (Multimodal) ของวาทกรรมมากขึ้น อันนำไปสู่แนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Multimodal Critical Discourse Analysis - MCDA)

บทความนี้จะนำเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ โดยจะอธิบายต่อยอดเปรียบเทียบกับแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis - CDA) เพื่อเสนอให้เห็นถึงลักษณะของมุมมอง หลักการ และจุดเด่นที่จะช่วยเติมเต็มแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมเพื่อตีแผ่อุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ภายในตัวบท ทั้งนี้จะเริ่มต้นจากการอธิบายแนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องอีกหนึ่งแนวคิด คือ วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (Multimodal Discourse Analysis - MDA) เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงอันนำไปสู่แนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

¹ การสื่อสารในแต่ละเหตุการณ์มีรูปแบบและวิธีการสื่อสารแตกต่างกัน สัญญาณที่ปรากฏใช้สื่อสารในแต่ละเหตุการณ์จึงแตกต่างกันออกไปด้วย เช่น เว็บไซต์จะสามารถใช้ภาพเคลื่อนไหวเพื่อสื่อความหมาย แต่หนังสือพิมพ์ไม่มี หรือการแสดงละครเวทีจะการลักษณะการใช้แสง สี เสียง ที่แตกต่างไปจากภาพยนตร์ เป็นต้น ในที่นี้จะมุ่งเน้นการสื่อสารผ่านตัวบทที่ใช้สัญญาณประเภทรูปภาพ (visual) เป็นหลัก ตามแนวทางที่ Kress (2010) เสนอไว้ เพื่อให้เข้าใจพื้นฐานของแนวคิดโดยสังเขป

1. วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (Multimodal Discourse Analysis) : มุมมองพื้นฐานกับแนวคิดเรื่องความหมาย (meaning) และรูปแบบ (mode)

ในขณะที่นักภาษาศาสตร์ให้ความสนใจวาทกรรมวิเคราะห์วิพากษ์ (Critical Discourse Analysis - CDA) ซึ่งว่าด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์และอำนาจ ยังมีแนวคิดด้านวาทกรรมศึกษาอีกแนวคิดหนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญเกิดขึ้นในแวดวงสื่อและวัฒนธรรมศึกษา คือ แนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (Multimodal Discourse Analysis – MDA) ซึ่งว่าด้วยการศึกษการสร้างความหมายของรูปแบบ (mode) และสื่อกลาง (medium) ประเภทต่างๆ เช่น ภาพยนตร์ ของเล่น ฯลฯ ร่วมกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ตัวบทนั้นสื่อสารอยู่ ทว่าวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์จะไม่ได้มุ่งเน้นการเปิดโปงอุดมการณ์ที่แฝงเร้นภายในตัวบทแบบวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Machin and Mayr, 2012: 1; Djonov and Zhao, 2014: 1) กล่าวได้ว่าแนวทางศึกษาวาทกรรมทั้งสองต่างมีลักษณะเด่นและจุดมุ่งเน้นที่แตกต่างกัน

มุมมองพื้นฐานของแนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์คือการมองว่าตัวบทหรือการสื่อสารทุกรูปแบบมีลักษณะเป็นวาทกรรมหลากหลายรูปแบบ (Multimodal) เสมอ กล่าวคือ สัญญะต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบภายในตัวบทหรือการสื่อสารนั้นต่างร่วมกันประกอบสร้างความหมาย โดยไม่ได้จัดแบ่งว่าสัญญะใดมีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายมากที่สุด และสัญญะใดมีบทบาทเป็นส่วนเสริมการสร้างความหมาย แต่สัญญะที่ปรากฏทั้งหมดจะมีบทบาทสำคัญเท่าๆ กัน และสัญญะเหล่านั้นจะมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันแบบข้ามรูปแบบ (mode) เพื่อประกอบสร้างความหมายให้ตัวบท มุมมองเช่นนี้ช่วยขยายขอบเขตที่มีต่อตัวบทให้เปิดกว้างหลากหลายมากขึ้น นับตั้งแต่ข้อมูลในหน้าหนังสือ ภาพยนตร์ สิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ไปจนถึงตึกรามบ้านช่องในตัวเมือง ต่างก็เป็นตัวบทที่สามารถสื่อความหมายผ่านการผสมผสานสัญญะหลากหลายรูปแบบ (Bladry and Thibault, 2006: 19; Bateman, 2008: 8; Roderick, 2016: 29) แม้กระทั่งการพูดคุยกันระหว่างคนสองคนก็ถือว่าเป็นวาทกรรมหลากหลายรูปแบบ เพราะหากพิจารณาองค์ประกอบของการพูดคุยก็จะพบการใช้สัญญะหลายรูปแบบ ทั้งถ้อยคำ น้ำเสียง ความดัง-ความเบาของเสียง สีหน้า สายตา ท่าทาง เป็นต้น

เครสส์ (Kress) คือบุคคลสำคัญที่เสนอแนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ ซึ่งพัฒนาขึ้นโดยบูรณาการแนวคิดทางภาษาศาสตร์ (linguistics) และสัญศาสตร์ (semiotics) เครสส์เสนอว่า นอกจากตัวภาษาแล้ว สัญญะรูปแบบอื่นๆ เช่น รูปภาพ สีหน้า ท่าทาง เสียงดนตรี ฯลฯ ต่างก็มีบทบาทต่อการสื่อสารของมนุษย์มาช้านาน และสัญญะเหล่านี้สามารถ

ปฏิสัมพันธ์ข้ามรูปแบบเพื่อสร้างความหมายให้ตัวบท ทั้งนี้วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ประกอบด้วยแนวคิดย่อยๆ ที่น่าสนใจหลายประการ อาทิ แหล่งสัญญาณ (semiotic resource) แนวคิดสัญศาสตร์เชิงสังคม (Social-semiotic theory) รูปแบบการสื่อสาร (mode) การออกแบบ (Design) การผลิต (production) การเผยแพร่ (distribution) เป็นต้น (Leeuwen, 2005: 5; Kress and van Leeuwen, 2001; Kress, 2010) แนวคิดเหล่านี้ช่วยขยายมุมมองการศึกษาวาทกรรมให้มีมิติที่หลากหลาย กว้างขวาง และลุ่มลึกยิ่งขึ้น

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะเนื้อหาเกี่ยวกับความหมาย (meaning) และรูปแบบ (mode) โดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานในการเชื่อมโยงไปสู่การเปรียบเทียบจุดเด่นของวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) กับวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (CDA) และการต่อยอดไปสู่วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA)

ความหมาย (meaning) ในวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) จะสอดคล้องตามแนวคิดสังคมสัญศาสตร์ (Social-semiotic theory) กล่าวคือ จะมุ่งศึกษาความหมายที่อยู่ในรูปสัญญาณทุกรูปแบบ (form) และให้ความสนใจการประกอบสร้างสัญญาณ (sign-making) มากกว่าการใช้ (use) โดยมองว่าความหมายสามารถเกิดขึ้นได้ในสัญญาณทุกชนิด ทุกระดับ และทุกรูปแบบ ความหมายเป็นผลผลิตทางสังคม ดังนั้นสังคมจึงเป็นแหล่งกำเนิดของความหมาย รวมถึงเป็นแหล่งกำเนิดของสัญญาณชนิดต่างๆ ที่มนุษย์ใช้สื่อความหมาย ซึ่งสัญญาณเหล่านั้นจะผูกพันกับพฤติกรรมทางสังคม (social action) ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) และสภาพแวดล้อมทางสังคม (social environment) แนวคิดสำคัญอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นมากับแนวคิดสังคมสัญศาสตร์คือ “แหล่งสัญญาณ” (semiotic resource) ซึ่งหมายถึงตัวสัญญาณที่นำมาใช้เพื่อสร้างความหมายตามต้องการให้ตัวบท โดยสัญญาณแต่ละตัวจะมีศักยภาพทางความหมาย (meaning potential) ตามวิธีการใช้เดิม และยังมีความเอื้ออำนวยทางความหมาย (meaning affordance) ต่อการสร้างความหมายใหม่ แต่จะต้องเป็นที่ยอมรับเข้าใจได้ในสังคม (Baldry and Thibaut, 2006: 18; Kress, 2010: 54-55; Kress and van Leeuwen, 2001: 4; Djonov and Zhao, 2014: 2) สรุปคือ ความหมายของสัญญาณต่างๆ เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคม และสามารถต่อยอดเพื่อตอบสนองต่อการใช้งานในสังคม การศึกษาความหมายในวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) จะมุ่งวิเคราะห์การสร้างความหมายของแหล่งสัญญาณที่ปรากฏใช้ในการสื่อสาร

“รูปแบบ” (mode) หมายถึง รูปแบบของการสร้างความหมายในการสื่อสารซึ่งเกิดขึ้นจากการหล่อหลอมทางสังคมและการกำหนดแหล่งสัญญาณ (semiotic resource) ทางวัฒนธรรม รูปแบบแต่ละแบบมีชุดของแหล่งสัญญาณให้เลือกใช้แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลต่อความสามารถในการสร้างความหมายของรูปแบบและตัวบท อาทิ รูปแบบการเขียน (writing) จะมีแหล่งสัญญาณ เช่น ลายมือ คำศัพท์ ประโยค ไวยากรณ์ ฯลฯ หากเป็นรูปแบบการพิมพ์ (typing) จะมีแหล่งสัญญาณที่เป็นลักษณะเฉพาะเพิ่มขึ้น เช่น รูปแบบตัวอักษร (font) การทำอักษรตัวหนา (bolding) การทำอักษรสี (color) ฯลฯ รูปแบบการใช้ภาพจะมีแหล่งสัญญาณ เช่น พื้นที่ (space) ตำแหน่ง (position) ขนาด (size) สี (color) เส้น (line) รูปร่าง (shape) ฯลฯ แหล่งสัญญาณที่ปรากฏใช้ในแต่ละรูปแบบจะมีความเอื้ออำนวยทางความหมายของแหล่งสัญญาณ (affordance of semiotic resource) ซึ่งทำให้การสร้างความหมายและการตีความมีลักษณะขอบเขตที่ลื่นไหลและไม่ตายตัว ทว่าอาจมีพื้นฐานร่องรอยจากเค้าเดิมและยังอยู่ในขอบเขตที่สังคมยอมรับเข้าใจได้ ทั้งนี้ สังคมและวัฒนธรรมแต่ละแห่งจะมีจุดประสงค์การใช้รูปแบบ วิธีการใช้รูปแบบ และวิธีการตีความของสัญญาณในแต่ละรูปแบบแตกต่างกันไป (Kress, 2010: 80-102; van Leeuwen, 2015; Roderick, 2016: 36-39)

รูปแบบ (mode) ใดจะถูกเลือกใช้บ้างนั้นขึ้นอยู่กับประเภทของสื่อกลาง (medium) ว่ามีแหล่งสัญญาณ (semiotic resource) แบบใดให้เลือกใช้ได้บ้าง อาทิ สื่อกลางประเภทหนังสือสามารถใช้ข้อความ ภาพ สี สัน รูปร่างของหนังสือ สื่อกลางประเภทวิดีโอสามารถใช้ภาพเคลื่อนไหว เสียงพูด เสียงดนตรี เป็นต้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างสื่อกลางที่มีรูปแบบไม่ซับซ้อนเพื่ออธิบายให้เห็นความหลากหลายของรูปแบบที่ร่วมกันสร้างความหมายให้แก่ตัวบท ในกรณีของเครสส์ (Kress, 2010: 1-5) นั้น เขายกตัวอย่างแผ่นป้ายบอกทางบนท้องถนนเพื่อชี้ให้เห็นถึงว่าในที่นี่จะใช้ตัวอย่างภาพแผนที่ ดังนี้

(ที่มา : <https://www.skyhomewatjd.com/ติดต่อเรา>)

ตัวบทภาพแผนที่ข้างต้นประกอบด้วยรูปแบบ (mode) ซึ่งสามารถจำแนกอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 แบบ คือ รูปแบบสัญลักษณ์ภาษา (language mode) กับรูปแบบสัญลักษณ์ทัศนยะ (visual mode) ตัวสัญลักษณ์ภาษามีการใช้แหล่งสัญลักษณ์ชนิดข้อความเพื่อระบุสถานที่และเส้นทางในแต่ละตำแหน่ง เพื่อบอกข้อมูลที่อยู่และช่องทางติดต่อของที่พัก และเพื่อชี้ให้เห็นจุดมุ่งหมายของแผนที่ (สกายโฮม) ด้วยอักษรขนาดใหญ่ ด้านตัวสัญลักษณ์ทัศนยะมีการใช้แหล่งสัญลักษณ์หลายชนิด เช่น การใช้รูปสัญลักษณ์ (icon) เพื่อแสดงสถานที่สำคัญและระบุจุดหมายปลายทาง (สกายโฮม) ด้วยรูปสัญลักษณ์หมุด (pin) การใช้เส้น (line) และสี (color) ที่เข้มข้นเพื่อแสดงเส้นทางถนน การใช้ลูกศร (arrow) เพื่อบอกทิศทาง การใช้การจัดวางตำแหน่ง (positioning) เพื่อแสดงความสัมพันธ์ของตำแหน่งสถานที่ต่างๆ

จะเห็นว่ารูปแบบทั้งสองร่วมกันทำหน้าที่สร้างความหมายให้ตัวบท ทำให้ตัวบทมีความกระชับ สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ลดความซับซ้อน เอื้อให้ผู้อ่านทำความเข้าใจตัวบท และรู้พิภคของจุดหมายได้อย่างรวดเร็ว ในทางตรงกันข้าม หากสื่อสารโดยใช้รูปแบบเพียงแค่แบบใดแบบหนึ่งก็จะทำให้ตัวบทสื่อความหมายไม่ชัดเจน ไม่ครบถ้วน และไม่กระชับ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้อ่านทำความเข้าใจตัวบทได้ยากขึ้น กล่าวได้ว่าการสร้างความหมายของตัวบทสำเร็จสมบูรณ์ขึ้นได้ด้วยการทำงานร่วมกันระหว่างรูปแบบต่างๆ

2. ความสำคัญของการเปลี่ยนผ่านจากการศึกษาวาทกรรมรูปแบบเดี่ยวมาสู่วาทกรรมหลากหลายรูปแบบ

การศึกษาวาทกรรมในแวดวงภาษาศาสตร์นั้นมุ่งศึกษาวิเคราะห์ตัวภาษาเป็นหลัก จึงถือเป็นการศึกษาวาทกรรมรูปแบบเดี่ยว (monomodal) ซึ่งมีข้อสังเกตว่าอาจส่งผลให้เกิดการมองข้ามความหมายที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์ชนิดอื่นๆ นอกเหนือจากตัวภาษา (Machin and Mayr, 2012: 1) แม้ว่าจะมีงานวิจัยบางส่วนที่กล่าวถึงการวิเคราะห์หรือวัจนภาษาในตัวบท แต่ก็เป็นการวิเคราะห์ในฐานะองค์ประกอบเสริมรองจากตัวภาษา ทำให้การวิเคราะห์ตัวบทยังขาดความครอบคลุมลุ่มลึกในส่วนดังกล่าว ฉะนั้นการเปลี่ยนผ่านมาสู่การศึกษาวาทกรรมหลากหลายรูปแบบ (Multimodal) จึงมีความสำคัญ เพราะสามารถแก้ไขข้อจำกัดข้างต้นได้ วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) จะศึกษารูปแบบ (mode) และแหล่งสัญลักษณ์ (semiotic resource) ที่ปรากฏร่วมกันภายในสื่อกลาง (medium) โดยให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบทุกๆ ส่วนอย่างเท่าเทียมกัน ทำให้มองเห็นความหมายของตัวบทที่ตัวภาษาไม่สามารถสื่อสารออกมา แต่สัญลักษณ์ชนิดอื่นๆ สามารถถ่ายทอดออกมาได้ ดังตัวอย่าง

(ที่มา : <https://topbestbrand.com/แชมพูที่ดีที่สุด>)

จากตัวอย่างตัวบทโฆษณาสาธิต สามารถแบ่งรูปแบบการสื่อสารอย่างคร่าวๆ ออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบสัญลักษณ์ภาษา (language mode) กับรูปแบบสัญลักษณ์ทัศนยะ (visual mode) ซึ่งรูปแบบทั้งสองนี้มีวิธีการสร้างความหมายต่างกัน คือ รูปแบบสัญลักษณ์ภาษาจะใช้คำศัพท์ (words) เป็นแหล่งสัญลักษณ์ในการสร้างความหมายแล้วถ่ายทอดผ่านกระบวนการพูดหรือเขียน แต่รูปแบบสัญลักษณ์ทัศนยะจะใช้รูปภาพ (depictions) เป็นแหล่งสัญลักษณ์ในการสร้างความหมายแล้วถ่ายทอดผ่านการแสดงให้เห็น (display) (Kress, 2009: 56 quoted in Roderick, 2016: 44)

การสร้างความหมายของรูปแบบสัญลักษณ์ในตัวอย่างมีลักษณะเป็นการพิมพ์ (typing) มีการใช้คำศัพท์ที่สื่อความหมายเกี่ยวกับผลลัพธ์จากการใช้ผลิตภัณฑ์ ดังข้อความ “ผมนุ่มลื่นขึ้น และแห้งเร็วทันใจ” และสื่อความหมายเกี่ยวกับสูตรของผลิตภัณฑ์ ดังข้อความ “สูตรผมแห้งเร็ว” โดยมีการปรับขนาดตัวอักษร (font size) ส่วนที่สื่อความหมายเกี่ยวกับ “ความแห้งเร็ว” ให้มีขนาดใหญ่กว่าตัวอักษรใกล้เคียงเพื่อนำคุณสมบัติดังกล่าว โดยสรุปแล้วความหมายที่สื่อผ่านรูปแบบสัญลักษณ์จะมุ่งเน้นเฉพาะการบรรยายคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์

ในขณะที่การสร้างความหมายของรูปแบบสัญลักษณ์นั้นจะใช้รูปภาพซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วนหลักๆ คือ ภาพตัวผลิตภัณฑ์ทางด้านขวา และภาพผู้หญิงและผู้ชายทางด้านซ้าย เมื่อพิจารณาการใช้รูปภาพจะพบว่ากลวิธีการสร้างความหมายที่โดดเด่นประการหนึ่งคือการเน้นหนัก (salient) ซึ่งหมายถึงการทำให้ภาพดูมีน้ำหนักโดดเด่นขึ้นด้วยการเลือกใช้ขนาด สี รูปทรง ฯลฯ ที่แตกต่างกัน (Kress and van Leeuwen, 2006: 49) โดยภาพตัวผลิตภัณฑ์ได้รับการเน้นหนักด้วยการปรับขนาดให้ใหญ่เทียบเท่าขนาดตัวของบุคคลในภาพ ซึ่งชี้ให้เห็นจุดมุ่งเน้นของโฆษณาที่ต้องการนำเสนอตัวผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ภาพของผู้หญิงยังพบการเน้นหนัก “ผม” ผ่านการให้พื้นที่ (space) และการใช้แสง (light) เพื่อแสดงลักษณะของผมที่สยายเงางาม การเน้นหนัก (salient) เช่นนี้ถือเป็นลักษณะเด่นของรูปแบบสัญลักษณ์และเป็นข้อจำกัดของรูปแบบสัญลักษณ์ เนื่องจากเราไม่สามารถใช้คำศัพท์บรรยายให้เห็นภาพรายละเอียดดังกล่าวได้อย่างชัดเจน (clear) ไม่ว่าจะบรรยายว่า “ผลิตภัณฑ์มีขนาดใหญ่เทียบเท่าตัวคน” หรือ “ตัวผลิตภัณฑ์คือจุดมุ่งเน้นของโฆษณา” หรือ “ผู้ชายใช้มือสยายผมของผู้หญิงออก” หรือ “ผมของผู้หญิงสยายเงางาม” ก็ไม่สามารถสร้างความหมายเชิงมโนภาพที่สื่อรายละเอียดชัดเจนได้เท่ากับการใช้รูปภาพ

จะเห็นได้ว่า รูปแบบ (mode) แต่ละแบบมีวิธีการและข้อจำกัดด้านการสร้างความหมายแตกต่างกัน โดยศักยภาพทางความหมาย (meaning potentials) ของสัญลักษณ์ในตัวบทนั้นขึ้นอยู่กับว่าความเอื้ออำนวยของรูปแบบ (modal affordance) เหมาะสมกับการสื่อสารความหมายเรื่องใด ดังนั้นรูปแบบแต่ละแบบจึงมักจะใช้สื่อสารความหมายในเรื่องที่ต่างกัน (Roderick, 2016: 44) เช่นเดียวกับตัวอย่างข้างต้นซึ่งรูปแบบสัญลักษณ์มีข้อจำกัดด้านการสร้างความหมายเพื่อเพิ่มความโดดเด่นให้กับตัวผลิตภัณฑ์ แต่รูปแบบสัญลักษณ์ที่ชนะสามารถทำได้โดยการเน้นหนัก (salient) ผ่านการปรับขนาดของตัวผลิตภัณฑ์ให้ใหญ่ขึ้น

การศึกษาวาทกรรมแบบเดียวโดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ตัวภาษาเป็นหลักตามแนวทางของนักภาษาศาสตร์นั้นยังก่อให้เกิดข้อจำกัดด้านการเลือกตัวบทหรือประเภทวาทกรรมที่จะนำมาศึกษาว่าต้องเป็นตัวบทที่ประกอบขึ้นโดยมีตัวสัญญาประเภทภาษาปรากฏใช้มากกว่าสัญญาประเภทอื่นๆ ทำให้เกิดการตีกรอบจำกัดแหล่งข้อมูลขึ้นโดยปริยาย ทว่าการประยุกต์ใช้หลักการของวาทกรรมหลากหลายแบบวิเคราะห์ (MDA) จะช่วยให้ นักภาษาศาสตร์ศึกษาการสร้างความหมายในประเภทตัวบทที่หลากหลายขึ้น โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นตัวบทที่ใช้ภาษาเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างความหมาย ดังตัวอย่างตัวบทภาพการ์ตูน (cartoon illustration) ซึ่งเผยแพร่ในเฟซบุ๊กเพจ “ชายหัวเราะ” เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2566

(ที่มา : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=668011515355624&set=a.644003464423096>)

เมื่อวิเคราะห์การสร้างความหมายของตัวบทภาพการ์ตูนข้างต้นจะพบว่า ตัวสัญญาภาษา กับตัวสัญญะทัศนะนั้นมีหน้าที่ต่างกัน โดยตัวสัญญาภาษาหรือข้อความในช่องที่ 1 ทำหน้าที่อธิบายเหตุการณ์ว่าแม่ทำอะไรและมีอะไรอยู่ในหม้อ ข้อความในช่องที่ 2 ทำหน้าที่แสดง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างลูกชายกับแม่ และคำเลียนเสียงธรรมชาติในช่องที่ 3 ทำหน้าที่สื่อความหมายถึงเสียงหยดของของเหลว อย่างไรก็ตามตัวสัญลักษณ์ภาษายังไม่ได้บอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในตัวบท

สิ่งที่บอกเล่าเรื่องราวคือตัวสัญลักษณ์ที่ชนะ ซึ่งมีการสื่อความหมายที่ตัวสัญลักษณ์ไม่ได้สื่อไว้ กล่าวคือ มีการใช้ภาพวาด (drawing) เพื่อทำหน้าที่นำเสนอตัวละครและสิ่งของ ซึ่งทำให้รู้ที่กำลังเกิดเหตุการณ์อะไรกับใครในสถานที่ใด มีการใช้กรอบ (frame) เพื่อทำหน้าที่นำเสนอและแสดงความสัมพันธ์ของลำดับเหตุการณ์ในแต่ละช่องจากด้านบนไล่ลงมาด้านล่าง มีการใช้กล่องคำพูด (bubble speech) เพื่อทำหน้าที่ระบุตัวผู้พูด (ลูกชาย) มีการใช้สีหน้า (facial expression) ของตัวละครเพื่อทำหน้าที่สื่อภาพแทน (represent) อารมณ์และความรู้สึก และมีการใช้ลายเส้น (line) เพื่อทำหน้าที่สื่อภาพแทนความเคลื่อนไหวด้วยเส้นโค้ง (curved lines) บริเวณที่มีการเคลื่อนไหว และสื่อภาพแทนความรู้สึกตกใจด้วยเส้นตรง (straight lines) บริเวณศีรษะของตัวละครพ่อและลูกชาย จะเห็นได้ว่าสัญลักษณ์เหล่านี้เป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้อ่านตีความและรับรู้เนื้อหาของตัวบทได้อย่างกระชับและชัดเจนว่าการพรรณนาด้วยตัวภาษา

ความหมายของตัวบทรวมถึงอารมณ์ขันซึ่งเกิดขึ้นในช่องที่ 3 นั้น เกิดขึ้นจากการปูเรื่องราวด้วยสัญลักษณ์ภาษาและสัญลักษณ์ที่ชนะในช่องที่ 1 และ 2 โดยมีการใช้กรอบเป็นตัวเชื่อมความต่อเนื่องของลำดับเหตุการณ์ และใช้คำพูดและสีหน้าของลูกชายและพ่อเป็นตัวสร้างความคาดหวังว่าในหม้อจะต้องมีแกงปริมาณมาก จากนั้นจึงหักมุมสร้างอารมณ์ขันในช่องที่ 3 โดยใช้ภาพหยดน้ำซึ่งมีคำเลียนเสียงธรรมชาติ “ต๋ง” ประกบอยู่ และใช้สีหน้าและลายเส้นของตัวละครพ่อกับลูกชายเพื่อแสดงอาการตกใจอันเป็นปฏิกิริยาตอบสนอง (reaction) เมื่อเห็นว่าแกงมีปริมาณน้อยเกินไป สัญลักษณ์เหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอารมณ์ขัน การเลือกใช้กลวิธีการใช้สีหน้าและลายเส้นในการพรรณนาด้วยภาพ (depict) ทำให้ผู้อ่านรับรู้และตีความได้ทันทีว่าตัวละครมีปฏิกิริยาตกใจจนก่อให้เกิดอารมณ์ขัน ซึ่งถ้าหากใช้ตัวสัญลักษณ์ภาษาจะไม่สามารถอธิบายลักษณะการแสดงออกทางสีหน้าได้กระชับและชัดเจนเท่ากับการใช้สัญลักษณ์ และอาจส่งผลให้การสร้างความหมายเชิงอารมณ์ขันของตัวบทไม่ประสบผลสำเร็จ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแหล่งสัญลักษณ์ที่ชนะมีศักยภาพทางความหมาย (meaning potential) ในการแสดงภาพแทน (represent) ปฏิกิริยาตอบสนองของตัวละครในตัวบทเพื่อสร้างอารมณ์ขันได้กระชับ ชัดเจน และเข้าใจง่ายกว่าการพรรณนาด้วยตัวภาษา

จากกรณีตัวอย่างโฆษณาสาธิตและการ์ตูนทั้งสองจะพบว่า ตัวบททางตัวนั้นไม่ได้สร้างความหมายโดยใช้ตัวสัญลักษณ์ภาษาเป็นเครื่องมือหลักเสมอไป แต่ใช้สัญลักษณ์อื่น ๆ ดังในข้างต้นที่

ได้ยกตัวอย่างสัญลักษณ์ทัศนะ การปรับมุมมองจากการศึกษาวาทกรรมแบบเดียวมาสู่การศึกษาวาทกรรมหลากหลายรูปแบบจึงมีความสำคัญ ในยุคปัจจุบันที่รูปแบบการสื่อสารก้าวหน้าและตัวบทมีความซับซ้อนขึ้นตามเทคโนโลยีการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามามีบทบาทของสัญลักษณ์ทัศนะในการสื่อสาร (visual turn) ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์ (print media) สื่อมวลชน (mass media) และสื่อออนไลน์ (online media) การศึกษาวาทกรรมหลากหลายรูปแบบจะช่วยให้ศึกษาตัวบทที่หลากหลายโดยไม่จำกัดว่าตัวบทนั้นจะใช้สัญลักษณ์ภาษาเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างความหมายหรือไม่ และยังช่วยให้วิเคราะห์การสร้างความหมายของตัวบทได้อย่างลุ่มลึกยิ่งขึ้น ครอบคลุมสัญลักษณ์ทุกชนิดที่ปรากฏใช้ ทำให้เข้าใจความหมายของตัวบทในภาพรวมได้อย่างแม่นยำ

3. วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA): แนวคิดและการประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย

นักวาทกรรมศึกษาตระหนักว่าความหมายในตัวบทนั้นมีได้ประกอบสร้างขึ้นด้วยสัญลักษณ์เพียงประเภทเดียว แต่เกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างสัญลักษณ์หลากหลายรูปแบบร่วมกัน จึงเกิดการพัฒนาแนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Multimodal Critical Discourse Analysis - MCDA) เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความหมายเชิงอุดมการณ์ (ideology) ในตัวบทด้วยการบูรณาการแนวทางการวิเคราะห์สัญลักษณ์จากศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อันจะช่วยขยายขอบเขตการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ให้กว้างขวาง หลากหลาย และลุ่มลึกยิ่งขึ้น

วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA) คือแนวคิดที่ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมในฐานะเครื่องมือผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม จุดมุ่งเน้นคือการตีแผ่ตัวเลือก (choices) ที่ผู้ประกอบสร้างตัวบทเลือกใช้ในการประกอบสร้างความหมาย วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จะขยายมุมมองการวิเคราะห์ไปยังสัญลักษณ์รูปแบบอื่นๆ นอกเหนือจากตัวภาษา โดยมีจุดมุ่งหมายเชิงวิพากษ์ (critical) คือมุ่งวิเคราะห์อุดมการณ์ (ideology) หรือภาพแทน (representation) ที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้ตัวบท ด้วยเชื่อว่าแม้ตัวบทนั้นเมื่อดูโดยผิวเผินแล้วเหมือนจะมีความเป็นกลาง แต่เมื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์รูปแบบต่างๆ เช่น ภาษารูปภาพ ฯลฯ ในตัวบทแล้ว ก็จะทำให้เห็นถึงประเด็นด้านอำนาจ (power) ที่แฝงเร้นอยู่ได้ (Machin and Mayr, 2012: 9-10; Roderick, 2016: 51-52)

สำหรับนักวาทกรรมศึกษา การต่อยอดมาสู่แนวคิดวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA) แบ่งได้เป็น 2 แนวทาง แนวทางแรกมาจากนักวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) ซึ่งคุ้นเคยกับการวิเคราะห์สัญลักษณ์หลายรูปแบบอยู่แล้วได้เพิ่มเติมมุมมองเชิงวิพากษ์

(critical) เข้าไปในการวิเคราะห์ การศึกษาวาทกรรมด้วยมุมมองเชิงวิพากษ์เพื่อตีแผ่อุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่นั้นถือเป็นสิ่งที่ค่อนข้างแปลกใหม่สำหรับนักวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ และกรอบแนวทางการวิเคราะห์ก็ยังไม่ตายตัว เนื่องด้วยความแตกต่างหลากหลายของสัญญาณและรูปแบบวาทกรรม ทำให้การวิเคราะห์ในแต่ละครั้งนั้น ผู้วิเคราะห์ต้องสร้าง-ประยุกต์กรอบแนวทางการวิเคราะห์ขึ้นโดยบูรณาการศาสตร์ที่เกี่ยวข้องหลายด้าน ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ห้องนอนของสเตฟานี (Stephanie's bedroom) (Kress and van Leeuwen, 2001: 11-20) ซึ่งบูรณาการมุมมองการวิเคราะห์หลายด้านเพื่อวิเคราะห์สัญญาณที่สัมพันธ์กับห้องนอนของสเตฟานี ทั้งตัวอาคารบ้านเรือน การจัดตกแต่งห้องนอน สิ่งของภายในห้อง อาทิจองใช้ ของเล่น หนังสือ เป็นต้น ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่าสัญญาณของสิ่งดังกล่าวล้วนมีส่วนกล่อมเกลาคเด็ก

แนวทางที่สอง ซึ่งจะเป็นจุดมุ่งเน้นในบทความนี้ คือนักวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (CDA) ซึ่งมีพื้นฐานในการศึกษาวาทกรรมด้วยมุมมองเชิงวิพากษ์อยู่แล้วได้ขยายขอบเขตการวิเคราะห์ไปยังรูปแบบ (mode) และสัญญาณ (sign) ชนิดอื่นๆ นอกเหนือจากการวิเคราะห์เฉพาะตัวภาษา ซึ่งถือเป็นความท้าทายสำหรับนักภาษาศาสตร์ เพราะจากเดิมที่นักวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (CDA) มีกรอบแนวทางการวิเคราะห์ตัวภาษาเพื่อเปิดโปงอุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ เช่น การเลือกใช้คำศัพท์ (lexicon) การใช้อุปมาอุปไมย (metaphor) การใช้มูลบท (presuppositions) การใช้สหบท (intertextuality) ฯลฯ (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 57-61; จันทิมา อังคพณิชกิจ, 2557: 138-170) ก็จะต้องพัฒนากรอบแนวทางการวิเคราะห์สัญญาณชนิดอื่นๆ เพิ่มขึ้นมา ซึ่งอาจจะปรับประยุกต์จากกรอบแนวทางของวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) แล้วนำมาบูรณาการร่วมกับมุมมองเชิงวิพากษ์ โดยมองว่าสัญญาณทุกชนิดซึ่งปรากฏในตัวบทคือตัวเลือก (choices) ที่ผู้สร้างตัวบทนำมาใช้เพื่อหวังผลเชิงอุดมการณ์ (ideology)

ในส่วนนี้ เพื่อให้มองเห็นแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมหลากหลายรูปแบบเชิงวิพากษ์โดยสังเขป จะนำเสนอตัวอย่างการวิเคราะห์ตัวบทประเภทภาพโฆษณา เริ่มต้นจากประเด็นพื้นฐานอย่างวาทกรรมความงามในตัวบทภาพโฆษณาผลิตภัณฑ์บำรุงผิวหน้า

(ที่มา : <https://www.thailandexhibition.com/PR-News/13748>)

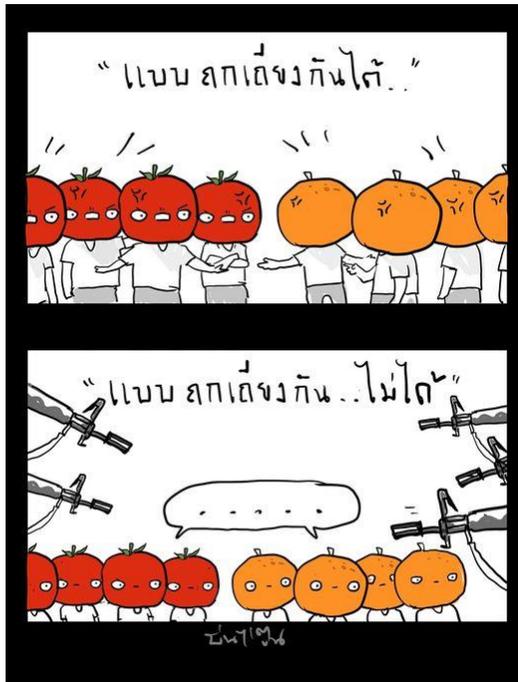
เนื่องจากสัญลักษณ์แต่ละรูปแบบมีวิธีสื่อความหมายแตกต่างกัน การวิเคราะห์ที่ตัวบทจึงเริ่มต้นจากการจำแนกรูปแบบ (mode) ของสัญลักษณ์ที่สำคัญในตัวบท จากนั้นจึงวิเคราะห์การสื่อความหมายของแหล่งสัญลักษณ์ภายในแต่ละรูปแบบ สำหรับตัวบทนี้จะแบ่งออกเป็นรูปแบบสัญลักษณ์ภาษา (language mode) และรูปแบบสัญลักษณ์ทัศนะ (visual mode)

การวิเคราะห์สัญลักษณ์ภาษาจะมุ่งเปิดเผยความคิดและทัศนคติที่แฝงเร้นอยู่ภายในถ้อยคำภาษา จากตัวบทนี้พบกลวิธีทางภาษาประกอบสร้างความหมายให้ “จุดดำดำ” กลายเป็น “ปัญหา” ที่ไม่พึงประสงค์ และต้องได้รับการกำจัดให้ “จบ” เพื่อให้ผิวขาวใส กล่าวได้ว่าสัญลักษณ์ภาษาได้ประกอบสร้างอุดมการณ์ความงาม “จุดดำดำคือสิ่งไม่สวยงาม”

การวิเคราะห์สัญลักษณ์ทัศนะจะมุ่งพิจารณาความหมายที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้สัญลักษณ์และองค์ประกอบทางศิลป์ในตัวบท ดังตัวบทนี้มีการเลือกใช้ภาพบุคคล (presenter) สี (color) และการแสดงออกทางสีหน้า (facial expression) โดยภาพบุคคลเดียวกันแต่มีสีผิวต่างกันสามระดับ สีผิวเข้มแสดงจะสีหน้าเรียบเฉย สีผิวระดับกลางจะแสดงรอยยิ้ม และสีผิวสว่างจะแสดงรอยยิ้มกว้าง จะเห็นได้ว่าระดับของรอยยิ้มสัมพันธ์กับระดับของสีผิว ยิ่งสีผิวสว่างรอยยิ้มก็ยิ่งกว้างขึ้น รอยยิ้มดังกล่าวสื่อให้เห็น “ความสุขและความมั่นใจ” ที่เพิ่มขึ้นตามความสว่างของสีผิว เกิดเป็นอุดมการณ์ความงาม “ผิวขาวคือความสุขและความมั่นใจ” นอกจากนี้ภาพบุคคลและสีผิวยังช่วยขยายความหมายของข้อความ “ผิวผู้ชายใส” ให้ชัดเจนขึ้น เนื่องจาก “ความขาว” มีหลายเฉดสี เช่น ขาวล้วน ขาวไข่มุก ขาวอมเหลือง ขาวอมชมพู ฯลฯ การใช้ภาพบุคคลจึงช่วยชี้จำเพาะให้เห็นว่า “ความขาว” ที่ตัวบทนิยามว่าสวยงามนั้นต้องมีลักษณะเฉดสีเป็นเช่นใด

การวิเคราะห์ความหมายที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้สัญลักษณ์ภาษาและสัญลักษณ์ทัศนะในตัวบทแสดงให้เห็นถึงการประกอบสร้างอุดมการณ์ความงาม “ผิวขาวไร้จุดดำดำจะทำให้มีความสุขและความ

มันใจ” ของตัวบท โดยผู้ผลิตตัวบทเลือกใช้สัญลักษณ์ภาษาที่สื่อความหมายเชิงลบแก่จุดจ่างดำ ร่วมกับสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายเชิงบวกแก่ความสว่างของสีผิว

(ที่มา : <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=272721405137458&set=pb.100071988019131.-2207520000.&type=3>)

การวิเคราะห์วาทกรรมหลากหลายรูปแบบเชิงวิพากษ์นั้นจะต้องตระหนักว่าความหมายของสัญลักษณ์เป็นสิ่งที่ไม่สิ้นไหลไม่ตายตัว ผู้ผลิตตัวบทสามารถนำแหล่งสัญลักษณ์ที่มีอยู่เดิมในสังคมมาใช้ในความหมายใหม่ (Kress and van Leeuwen, 2001: 10-11; Machin, 2007: 9) ดังภาพการ์ตูนข้างต้นซึ่งเผยแพร่ในเฟซบุ๊กเพจ “บนๆ ตูน” เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2566 ผู้เขียนได้วาดรูปคนให้มีใบหน้าเป็นผลไม้ 2 ชนิด คือ มะเขือเทศและส้ม เพื่อสื่อความหมายถึงกลุ่มคน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสนับสนุนพรรคเพื่อไทยซึ่งมีสีประจำพรรคคือสีแดงจะสื่อแทนด้วยมะเขือเทศ และกลุ่มสนับสนุนพรรคก้าวไกลซึ่งมีสีประจำพรรคคือสีส้มจะสื่อแทนด้วยส้ม นอกจากนี้ยังมีการใช้รูปปืนซึ่งในบริบทนี้สื่อความหมายแทนกลุ่มเผด็จการอำนาจนิยม การตีความรูปสัญลักษณ์ที่คนเหล่านี้จะต้องอาศัยความรู้ด้านเหตุการณ์การเมืองไทยจึงจะสามารถทำความเข้าใจความหมายดังกล่าวได้

นอกจากความเข้าใจเรื่องความหมายของสัญลักษณ์ในตัวบท ผู้อ่านหรือผู้วิเคราะห์ต้องอาศัยความเข้าใจด้านกฎเกณฑ์ของภาพการ์ตูน (cartoon) ในการตีความความหมายที่สื่อผ่านแหล่งสัญลักษณ์ของการ์ตูนภาพ ดังตัวบทข้างต้นที่มีการลำดับการอ่านจากบนลงล่างซึ่งแสดงให้เห็น

ว่าภาพช่องบนสัมพันธ์กับภาพช่องล่างในฐานะลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อน การใช้เส้นตรงเพื่อสื่อความหมายถึงการส่งเสียงพูดคุยถกเถียงกัน การใช้เส้นหยักบนใบหน้าแทนเส้นเลือดเพื่อแสดงอารมณ์โมโห การจัดวางตำแหน่งข้อความไว้ในเครื่องหมายอัฒประกาศคู่ด้านบนเพื่อสื่อให้เห็นว่าข้อความนั้นไม่ใช่คำพูดของตัวละคร การใช้เครื่องหมายหัพภาคหรือจุดในกล่องคำพูดซึ่งออกมาจากตัวละครทั้งสองฝ่ายเพื่อแสดงถึงการเจียบ รวมถึงการใช้สายตาของตัวละครทั้งสองฝ่ายจ้องไปยังปืนเพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลว่าการใช้กำลังของกลุ่มเผด็จการอำนาจนิยมทำให้ประชาชนไม่มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง

ในขณะเดียวกันสัญลักษณ์ภาษาก็ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบสร้างความหมายของตัวบทข้อความในเครื่องหมายอัฒประกาศคู่ด้านบนแต่ละช่องทำหน้าที่ “นิยามสถานการณ์ทางการเมือง” ในบริบทที่แตกต่างกัน โดยภาพด้านบนคือบริบททางการเมืองแบบประชาธิปไตยซึ่งกลุ่มคนที่มีความเห็นต่างทางการเมืองสามารถถกเถียงกันได้ ส่วนภาพด้านล่างคือบริบททางการเมืองแบบเผด็จการอำนาจนิยมซึ่งกลุ่มคนไม่สามารถแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้เพราะมีผู้ใช้อำนาจห้ามไว้

เมื่อประมวลผลการวิเคราะห์การสื่อความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ในภาพการ์ตูนข้างต้นจึงสรุปได้ว่า ตัวบทนำเสนออุดมการณ์ทางการเมืองโต้ตอบกลุ่มเผด็จการอำนาจนิยมผ่านการล้อเลียนภาพเหตุการณ์ซึ่งมีการใช้อำนาจข่มขู่ประชาชนมิให้มีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมือง โดยมีการใช้สัญลักษณ์ที่คนร่วมกับสัญลักษณ์ในการถ่ายทอดให้เห็นภาพของเสรีภาพทางการเมืองที่แตกต่างกันระหว่างยุคสมัยที่ไม่มี (ช่องบน) กับมี (ช่องล่าง) การใช้อำนาจของกลุ่มเผด็จการอำนาจนิยม

จากตัวอย่างการวิเคราะห์ที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า แนวทางวิเคราะห์วาทกรรมหลากหลายรูปแบบเชิงวิพากษ์นั้นเริ่มจากการจัดจำแนกรูปแบบสัญลักษณ์ (mode) แล้ววิเคราะห์การสื่อความหมายของสัญลักษณ์แต่ละรูปแบบ โดยประยุกต์ใช้กรอบการตีความของศาสตร์สาขาที่ศึกษาสัญลักษณ์รูปแบบนั้นๆ เนื่องจากสัญลักษณ์แต่ละรูปแบบมีวิธีการสื่อความ-ตีความไม่เหมือนกัน ผู้วิเคราะห์ต้องมีความเข้าใจด้านกฎเกณฑ์การสื่อสารของตัวบทว่ามีวิธีการเข้ารหัส (encode) และถอดรหัส (decode) สารอย่างไร แหล่งสัญลักษณ์แต่ละตัวมีความหมายอย่างไรเมื่อปรากฏในตัวบทประเภทดังกล่าว นอกจากนี้ผู้วิเคราะห์ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แวดล้อมตัวบทด้วย เมื่อวิเคราะห์การสื่อความหมายของสัญลักษณ์แต่ละรูปแบบแล้วจึงนำชุด

ความหมายเหล่านั้นมาประมวลเพื่อพิจารณาว่าตัวบทสื่อสารความหมายเกี่ยวกับอุดมการณ์ดังกล่าวไว้อย่างไร

สรุป

วาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (MCDA) เป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่นักภาษาศาสตร์สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อต่อยอดการศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย โดยเฉพาะในปัจจุบันตัวบทวัฒนธรรมประชานิยม (popular cultural text) อันมีลักษณะของการผสมผสานสัญลักษณ์หลายรูปแบบกลายเป็นที่แพร่หลาย ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ สื่อออนไลน์ ฯลฯ ซึ่งตัวบทเหล่านี้เป็นวาทกรรมประชานิยม (popular discourse) ที่มีความสัมพันธ์กับทั้งวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (CDA) และวาทกรรมหลากหลายรูปแบบวิเคราะห์ (MDA) (Djonov and Zhao, 2014: 7-8) การพัฒนาจากการศึกษาวาทกรรมแบบเดี่ยว (monomodal) ซึ่งวิเคราะห์ตัวภาษาเพียงอย่างเดียว มาสู่การศึกษาวาทกรรมหลากหลายรูปแบบ (multimodal) เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ทุกชนิดในตัวบทอย่างเท่าเทียม จะทำให้เข้าใจการสื่อความหมายของตัวบทได้ลึกซึ้งและครอบคลุมยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

จันทิมา อังคพณิชกิจ. (2557). **การวิเคราะห์ข้อความ (Discourse Analysis)**. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2543). **วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง**

เอกลักษณ์และความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

ณัฐพร พานโพธิ์ทอง. (2556). **วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ตามแนวภาษาศาสตร์ : แนวคิด**

และการนำมาศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรพงศ์ ไชยฤกษ์. (2556). **วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ : มุมมองใหม่ในการวิจัยทาง**

ภาษาไทย. มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 8(1), 135-162.

Baldry, A. and Thibault, P. J. (2006). **Multimodal Transcription and Text Analysis**. London: Equinox Publishing Ltd.

- Bateman, J. A. (2008). **Multimodal and Genre: A Foundation for The Systematic Analysis of Multimodal Documents**. New York: Palgrave Macmillan.
- Djonov, E. and Zhao, S. (2014). From Multimodal to Critical Multimodal Studies through Popular Discourse. In Djonov, E. and Zhao, S. (Eds.). **Critical Multimodal Studies of Popular Discourse**, (p.1-8). New York: Routledge.
- Fairclough, N. (1995a). **Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language**. London: Longman.
- _____. (1995b). **Media Discourse**. London: Arnold.
- Gee, J. P. (2005). **An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method**. 2nd ed. New York: Routledge.
- Kress, G. (2009). What is a Mode?. in Jewitt, C. (ed.). **The Routledge Handbook of Multimodal Analysis**. London; New York: Routledge. (p.54–67).
- _____. (2010). **Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication**. New York: Routledge.
- Kress, G. and Leeuwen, T. V. (2001). **Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication**. London: Arnold.
- _____. (2006). **Reading Images: The Grammar of Visual Design**. 2nd ed. London: New York: Routledge.
- Machin, D. (2007). **Introduction to Multimodal Analysis**. London: Bloomsbury Academic
- Machin, D. and Mayr, A. (2012). **How To Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction**. London: Sage Publication Ltd.
- Mayr, A. (2008). **Language and Power: An Introduction to Institutional Discourse**. New York: Continuum International Publishing Group.

- Roderick, I. (2016). **Critical Discourse Studies and Technology: A Multimodal Approach Analyzing Technoculture**. London: Bloomsbury Academic
- van Dijk, T. A. (1993). **Elite Discourse and Racism**. Newbury Park, CA: Sage.
- van Leeuwen, T. (2005). **Introducing Social Semiotics**. New York: Routledge.
- _____. (2015). Multimodal meaning potential. In Nina Nørgaard (ed.). (2023, May 23). **Key Terms in Multimodality: Definitions, Issues, Discussions**. www.sdu.dk/en/forskning/cmc/key-terms/multimodal-meaning-potential.
- Weiss, G. and Wodak, R. (ed.). (2003). **Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity**. New York: Palgrave Macmillan.

ผู้เขียน

นันทวัฒน์ เนตรเจริญ*

อาจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
เลขที่ 1 หมู่ที่ ตำบลท่าจี้ อำเภอบางขัน
จังหวัดนครศรีธรรมราช 80280
E-mail: r_arts_55@hotmail.com